

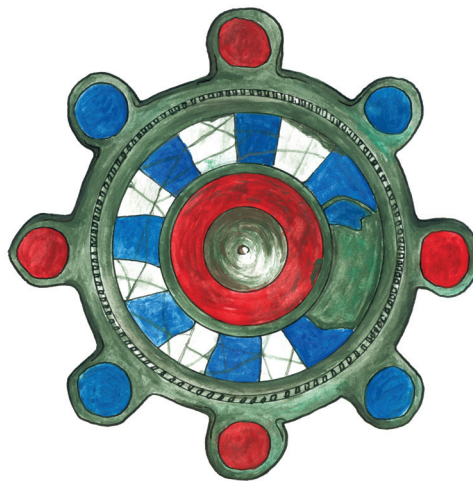
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVIII
2006

WARSZAWA 2006 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVIII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran, Andrzej Jacek Tomaszewski
Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka brązowa
z Babiego Dołu-Borcza, pow. Kartuzy (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: enamelled bronze disc brooch
from Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy (drawn by L. Kobylińska)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2006

© Autorzy, 2006

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją kultury
finansowaną przez
Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma@pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Elżbieta Ciepielewska, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z badań powierzchniowych w międzyrzeczu Pilicy i Wisły 3
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from surface surveys between the Pilica and Vistula rivers
- Barbara Bargieł, Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych 65
The Strzyżów Culture in the light of burial finds
- Jan Schuster, O późnych zapinkach kapturkowych (A II 41) 101
Late spring-cover brooches (A II 41)

MISCELLANEA

- Anna Drzewicz, Niezdobiony naszyjnik brązowy z haczykowatym zapięciem ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 121
Bronze plain neck ring with hooked terminals from the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
- Anna Strobilin, Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski 127
Bronze tweezers from Oksywie Culture cemetery at Wyczechowo, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Agnieszka Urbaniak, Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski 145
Provincial Roman disc brooch from Wielbark Culture cemetery at Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Uwagi o niektórych typach zapinek II grupy serii wschodniej Oscara Almgrena 159
On selected variants of Oscar Almgren group II, eastern series, brooches
- Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Stanaśzek, Hanna Mańkowska-Płiszka, Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich 185
Modła, grave 169 – first skull trepanation from the Roman Period at the territory of Poland
- Aleksandra Żórawska, Grób kultury wielbarskiej z cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Tynwałdzie na Pojezierzu Iławskim 201
A Wielbark Culture grave from an Early Iron Age cemetery at Tynwałd in Iława Lake District

MATERIAŁY

- Andrzej Jacek Tomaszewski, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z cmentarzyska kultury grobów klozowych w Wieliszewie 209
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from a Cloche Grave Culture cemetery at Wieliszew
- Teresa Węgrzynowicz, Cmentarzysko kultury grobów klozowych w Wieliszewie, pow. legionowski 215
Cemetery of Cloche Grave Culture at Wieliszew, distr. Legionowo
- Radosław Prochowicz, Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Strzyżowie, pow. hrubieszowski, w świetle badań z lat 1935–1937 i 1939 265
Late Pre-Roman and Roman Period settlement from Strzyżów, distr. Hrubieszów. Insights from investigation made in 1935–1937 and 1939

Andrzej Maciałowicz, Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski Przeworsk Culture cemetery from Late Pre-Roman Period at Suchodół, distr. Sochaczew	283
ODKRYCIA	
Marek Zalewski, Rogowy harpun z rzeki Wilgi An antler harpoon from the Wilga river	371
Jerzy Libera, Niecodzienny zabytek z Polesia Lubelskiego An unusual artefact from Polesie Lubelskie	372
Jerzy Libera, Barbara Matraszek, Znaleźiska grobowe (?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu Burial finds (?) from the Mierzanowice Culture in Mazowsze	374
Tadeusz Wiśniewski, Unikatowy zabytek spod Starachowic A unique find near Starachowice	375
Marek Florek, Siekierka brązowa z miejscowości Senisławice, pow. kazimierski Bronze axe from Senisławice, distr. Kazimierza Wielka	377
Mirosława Andrzejowska, Łukasz Maurycy Staniszek, Groby klozowe na warszawskiej Sadybie Cloche graves from Sadyba in Warsaw	378
Radosław Prochowicz, Szpila holenderska ze stanowiska 4 w Tomaszach, pow. ostrołęcki Holstein pin from Tomasz, distr. Ostrołęka, site 4	384
Zbigniew Nowakowski, Nowe znaleziska z Kamieńczyka, pow. wyszkowski New finds from Kamieńczyk, distr. Wyszaków	388
Piotr Łuczkiwicz, Perespa – kolejne cmentarzysko z okresu rzymskiego ze wschodniej Lubelszczyzny? Perespa – a previously unknown Roman Period cemetery from the eastern Lublin Region?	390
Renata Madyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega, Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach Prusick, distr. Sanok, site 25. The first Przeworsk Culture cemetery recorded in the Polish Carpathians	394
Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Staniszek, Andrzej Grzymkowski, Nieznane cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Żmijewie Kościelnym i Żmijewie Gajach, w pow. mławskim New cemeteries from the Roman Period at Żmijewo Kościelne and Żmijewo Gaje, distr. Mława	401
Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Cezary Sobczak, Ażurowa zapinka ze wsi Szczeberka, pow. augustowski – import czy naśladownictwo? Openwork brooch from Szczeberka, distr. Augustów: import or imitation?	407
Marek Florek, Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy z Sandomierza Early Medieval inhumation burial from Sandomierz	410
WYKAZ SKRÓTÓW	413

głymi do krawędzi tulejki, o symetrycznie wykrojonych wylotach tulejek, przy czym na ziemiach polskich ma występować tylko odmiana pierwsza i czwarta (J. Kuśnierz 1989, s. 144, 151–161). Opisywana siekierka z Senisławic, o symetrycznie wykrojonym wylocie tulejki i niezbyt wydatnym dziobku, jednak bez zdobienia w postaci żeberka, nie mieści się w tej klasyfikacji, podobnie zresztą jak wspomniane wyżej egzemplarze z Rogowa i Krakowa-Salwatora. Wszystkie trzy różnią się od siekierki dziobatej odmiany pierwszej jedynie brakiem wyraźnego, skierowanego ku górze dziobka powodującego, że wykrój tulejki przybiera kształt asymetryczny. Upoważnia to do traktowania tej formy siekierki, a więc niezdobionych okazów o symetrycznym wykroju tulejki, ze słabo wyodrębnionym dziobkiem, jako pododmiany (podgrupy) odmiany pierwszej siekierki dziobatej (por. J. Kuśnierz 1998, s. 10–12).

Znaleziska siekierki dziobatej odmiany pierwszej uważane są – w wypadku egzemplarzy z Małopolski – za wynik kontaktów z obszarami zakarpaccymi, a konkretnie, grup górnośląsko-małopolskiej i tarnobrzeskiej kultury łużyckiej z kulturą pilińską i wczesną fazą kultury Gáva (J. Kuśnierz 1989, s. 149–150). Odmiana ta datowana jest na HaA1 – początek HaA2, tak też należy zatem określić chronologię analizowanego zabytku.

Prezentowana siekierkę znaleziono w korycie rzeki. Prawdopodobnie podobny był kontekst odkrycia wspomnianej wyżej siekierki z Podkarpacia, która została wydobyta podczas eksploatacji żwiru rzecznoego (S. Czopek 1993, s. 163). Ze środowiskiem wodnym (rzeki, jeziora, starorzeczka, bagna, torfowiska itd.), rozumianym jako miejsce pierwotnego zdeponowania, wiąże się również większość skarbów i przynajmniej jakaś część pojedynczych łuźnych znalezisk przedmiotów brązowych, znanych zarówno z terenu grupy tarnobrzeskiej, jak i podgrupy krakowskiej kultury łużyckiej (m.in. Klęczany, pow. ropczycki, Maćkówka, pow. przeworski, Przędzel, pow. niski, Sieniawa, pow. przeworski, Trzciana, pow. rzeszowski, Wiśniowa, pow. strzyżowski), co może sugerować wotywny charakter tych znalezisk (por. M. Mogielnicka-Urban 1997, s. 18 nn.; tam starsza literatura).

Dr Marek Florek
Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
Plac M. Curie Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
Delegatura Urzędu Ochrony Zabytków w Sandomierzu
ul. Opatowska 9
27-600 Sandomierz

BIBLIOGRAFIA

- Blajer, W.
1987 *Skarby brązowe ze Stefkowej i Maćkówki*, Materiały i Studia Muzealne 6, Przemyśl, s. 91–146.
- Czopek, S.
1993 *Dwa zabytki brązowe z Podkarpacia*, MSROA 1991–1992, s. 163–165.
- Kobal', J.
1997 *Skarby brązowe z Zakarpacia (Ukraina) – problem interpretacji*, [w:] *Beiträge zur Deutung der Bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa. Materialien der archäologischen Konferenz „Bronzen und Menschen an der Schwelle der Urnenfelderzeit im östlichen Mitteleuropa“* Kraków, 05.–08.1996 (red. W. Blajer), Kraków, s. 109–140.
- Kostrzewski, J.
1964 *Skarby i luźne znaleziska metalowe od neolitu do wczesnego*

okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty, PArch. XV, s. 5–133.

- Kuśnierz, J.
1989 *Dziobate siekierki z tulejką jako wyraz kontaktów ludności grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej z obszarami wschodniej części Kotliny Karpackiej*, [w:] *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej. Materiały z konferencji 12–14 listopada 1986 r. w Rzeszowie* (red. A. Barłowska, E. Szałapata), Rzeszów, s. 143–164.
- 1998 *Die Beile in Polen III (Tüllenbeile)*, *Prähistorische Bronzefunde* IX/21, Stuttgart.
- Mogielnicka-Urban, M.
1997 *Uwagi w sprawie interpretacji zbiorowych i pojedynczych znalezisk przedmiotów brązowych*, [w:] *Beiträge zur Deutung der Bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa, Materialien der archäologischen Konferenz „Bronzen und Menschen an der Schwelle der Urnenfelderzeit im östlichen Mitteleuropa“* Kraków, 05.–08.1996 (red. W. Blajer), Kraków, s. 17–30.
- Żaki, A.
1950 *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, sectio F, vol. III, 1948, s. 1–196.
- Żurowski, K.
1949 *Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu epoki żelaza z dorzecza górnego Dniestru*, PArch. VIII, s. 155–247.

BRONZE AXE FROM SENISŁAWICE, DISTR. KAZIMIERZA WIELKA

Summary

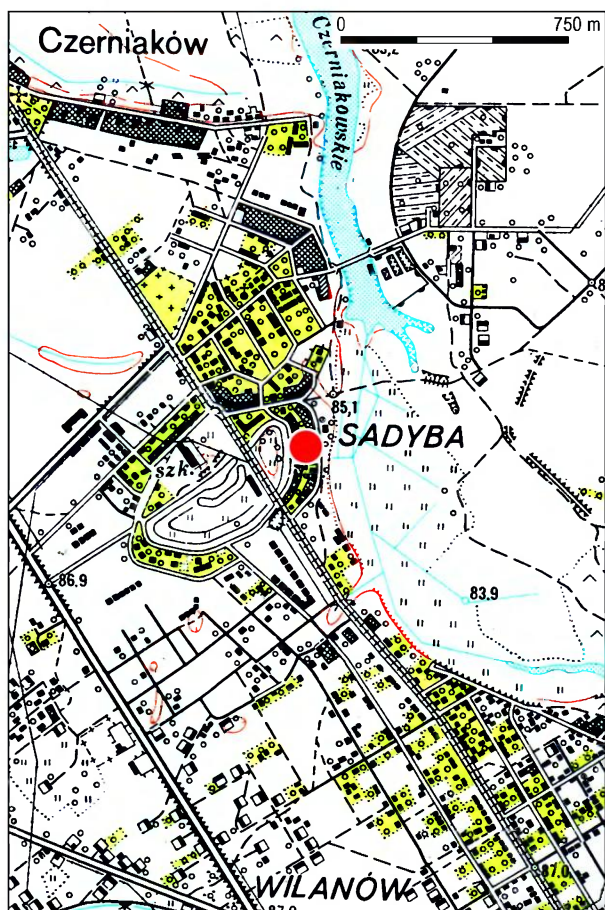
A bronze axe with socket and loop, so-called *Schnabeltüllenbeil*, recovered in 2002 when dredging the bed of an unnamed stream at Senisławice (comm. Opatowice, distr. Kazimierza Wielka, woj. świętokrzyskie), may be classified by its form to the first variant of dziobata axes, acc. to J. Kuśnierz (1998, p. 10–12). Finds of this variant of such axes in Małopolska, dated to HaA1 – early HaA2, are considered to be the result of exchange with areas beyond the Carpathian Range, more exactly, the result of contacts maintained by the people of the *górnoszląsko-małopolska* (Upper Silesia-Little Poland) Group and Tarnobrzeg Group of Lusatian Culture with Piliń Culture and early phases of Gáva Culture. The fact that the axe was discovered in a river bed, like a number of other bronzes dating from the same period suggests the piece's special association with the watery environment, i.e. its character of a votive offering.

tlum. A. Kinecka

Mirosława Andrzejowska
Łukasz Maurycy Stanaszek

GROBY KŁOSZOWE NA WARSZAWSKIEJ SADYBIE

We wrześniu 2005 roku w trakcie prac budowlanych prowadzonych w ogrodzie przedwojennej willi przy ul. Morszyńskiej (Ryc. 1) na czerniakowskiej Sadybie (dzielnica Mokotów) natrafiono na dwa umiejscowione obok siebie groby kłoszowe. O znalezisku właściciele działki powiadomili Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Częściowo odsłonięte groby jeszcze w dniu odkrycia zostały zabezpieczone a następnego dnia wydobyte i zadokumentowane¹. Pozyskane materiały zostały przekazane do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i zainwentaryzowane pod numerem PMA/III/10477.

Ryc. 1. Warszawa - Sadyba. Lokalizacja cmentarzyska
Fig 1. Warszawa - Sadyba. Location of the site

Klosze, odkryte w trakcie kopania rowu fundamentowego, posadowione były na głębokości ok. 120 cm od obecnej powierzchni ziemi w czystym, żółtym piasku (Ryc. 2). Nad nimi zalegała kilkunastocentymetrowa warstwa piasku a powyżej warstwa humusu o miąższości ok. 40 cm, zawierająca ułamki gruzu betonowego i cegieł. Obydwa klosze zostały przez odkrywców dość znacznie uszkodzone. Wewnątrz pierwszego klosza (z grobu A), na kilkucentymetrowej warstwie piasku, stała popielnica, zachowana w całości, nakryta nieco uszkodzoną misą umieszczoną w wylewie popielnicy otworem do góry. Popielnica do wysokości połowy brzuśca wypełniona była przepalonymi kośćmi przemieszanyymi z piaskiem i drobnymi ułkami miski. Z relacji znalezców i obserwacji ustawienia naczyń wynikało, że popielnicę umieszczono w obrębie klosza A wtórnie, po uprzednim wyjęciu i pobieżnym sprawdzeniu jej wnętrza, natomiast popielnica z drugiego klosza (z grobu B), zapewne spękana już w chwili odkrycia, została rozbita i wraz z zawartością wyrzucona na pryzmę gruzu i ziemi wydobytej przez robotników. Odzyskano znaczną liczbę ułamków naczyń i pochodzących z niego kości oraz pojedyncze skorupy innych naczyń. Pod kloszem B znajdowało się kilka dużych fragmentów obu kloszów. Z wykopu i jego otoczenia zebrano jeszcze kilkadziesiąt niewielkich ułamków ceramiki i kości.

¹ Eksplorację przeprowadzili inspektorzy WUOZ mgr mgr Barbara Piotrowska i Waldemar Talarek, w obecności mgr Mirosławy Andrzejewskiej z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Archeologom towarzyszyła reporterka dziennika „Rzeczpospolita”. Tekst zatytułowany *Grobowce z czasów Aleksandra Macedońskiego* ukazał się w „Rzeczpospolitej” z dnia 3.10.2005 r.

Ryc. 2. Warszawa - Sadyba. Groby w trakcie eksploracji.
Fot. B. Piotrowska
Fig 2. Warszawa - Sadyba. Graves during excavation.
Photo B. Piotrowska

Obydwa klosze, niemal stykające się ściankami, ustawione były na wspólnej wykładce utworzonej z kilkadziesiąt silnie przepalonych skorup różnych naczyń, ciasno ułożonych w prostokąt nieco wychodzący poza obrys naczyń nakrywających popielnice. Pomimo niezachowania się śladów jamy grobowej (poza słabo widocznym brązowym przebarwieniem piasku na dnie obiektu i w otoczeniu klosza A), można przypuszczać, że oba pochówki złożono równocześnie i należy je traktować jako jeden zespół, zawierający dwa groby.

Grób A

K l o s z. Duże naczynie jajowate z uszkodzoną częścią przydenną. Wylew jajowaty, krawędź karbowana, dno wyraźnie wyodrębnione. Powierzchnia zewnętrzna brązowa z szarymi plamami, silnie chropowata, z widocznymi grubymi ziarnami domieszki. Powierzchnia wewnętrzna brązowoszara, gładzona. Wys. 52 cm, średn. dna 14 cm, brzuśca 51 cm, wylewu 41–45 cm (Ryc. 3a).

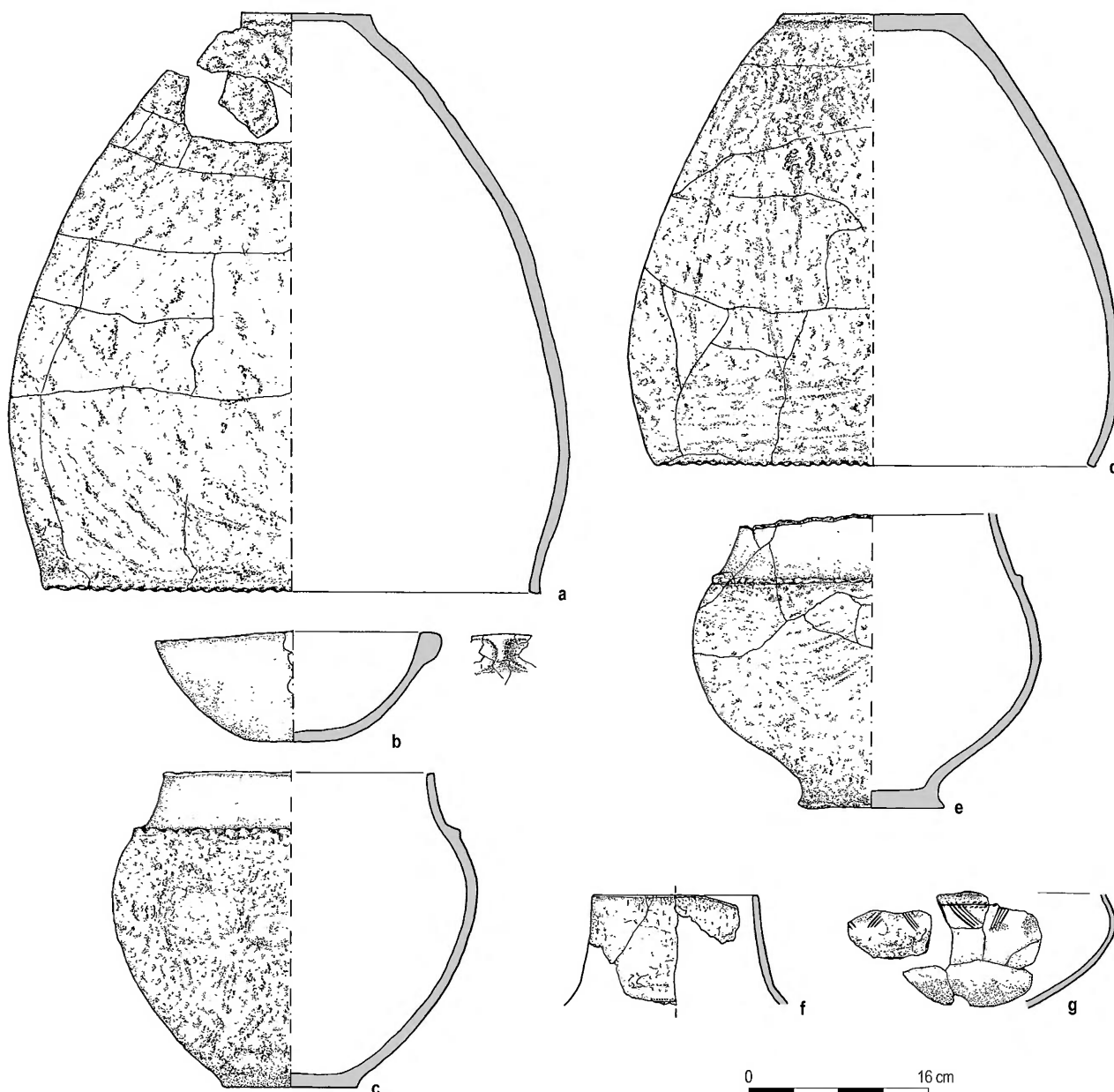
P o p i e l n i c a. Naczynie baniaste z lekko stożkową szyjką o płasko ściętej krawędzi. Powierzchnia zewnętrzna jasnobrązowa, brzusiec grubo chropowaty masą ceramiczną zawierającą obfitą domieszkę średnio- i gruboziarnistego tłucznia, miejscami złuszczonej, szyjka dobrze wygładzona. Pod szyjką mało wydłużona, słabo karbowana listwa. Powierzchnia wewnętrzna czarna, gładzona, ze śladami poziomego wyrównywania. Wys. 28,5 cm, średn. dna 12 cm, brzuśca 33 cm, wylewu 24,5 cm (Ryc. 3c).

M i s a. Naczynie półkuliste, nieco niesymetryczne. Pod słabo karbowaną krawędzią uchwyt w postaci niewielkiego pseudouszka z krótkimi, gładkimi „wąsami” u dolnej nasady. Obie powierzchnie gładzone, brązowe, zewnętrzna z szarymi plamami. Wys. ok. 10 cm, średn. dna 8,5 cm, wylewu 24 cm (Ryc. 3b).

Grób B

K l o s z. Zachowane w $\frac{3}{4}$ naczynie jajowate z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewnętrzna brązowo-ceglasta z szarymi plamami, chropowata masą ceramiczną z dużą zawartością domieszki w postaci gruboziarnistego tłucznia. Powierzchnia wewnętrzna szarobrązowa, gładzona. Wys. 41 cm, średn. dna 16 cm, brzuśca 44 cm, wylewu 40 cm (Ryc. 3d).

P o p i e l n i c a. Naczynie baniaste z lekko stożkową szyjką o zniszczonej krawędzi. Dno silnie wyodrębnione. Powierzchnia zewnętrzna brązowo-ceglasta z ciemnoszarymi plamami na szyj-

Ryc. 3. Warszawa - Sadyba. Ceramika z grobu A (a-c), z grobu B (d.e) i z podkładki (f.g). Rys. A. Potoczny
 Fig 3. Warszawa - Sadyba. Pottery from grave A (a-c), from grave B (d.e) and from the 'stand' (f.g). Drawn by A. Potoczny

ce, brzusiec silnie chropowacony z widocznymi poziomymi ciągami palcowymi, szyjka gładzona. Pod szyjką karbowana listwa. Powierzchnia wewnętrzna czarna, wyrównana. Wys. zach. 26,8 cm, średn. dna 13 cm, brzuśca 31,5 cm (Ryc. 3e).

Podkładka

1. Fragment częściowo przepalanej i zniekształconej szyjki naczynia wazowatego o powierzchniach dobrze wygładzonych, jasnobrązowych, w miejscu przepalenia szarawych, spękanych. Poniżej nasady szyjki ornament w postaci poziomego, cienkiego żłobka i umieszczonego nad nim pasma drobnych nakłuć. Średn. wylewu ok. 15 cm (Ryc. 3f).

2. Fragmenty miski z niewielkim wgłębieniem pod niezachowaną krawędzią, tworzącym krótką szyjkę. Poniżej zdobienie w postaci pasma jodełkowego i grup ukośnych, poczwórnych żłobków. Powierzchnie jasnobrązowe, dobrze wygładzone. Średn. brzuśca zapewne ok. 25 cm (Ryc. 3g).

3. 23 fragmenty dużego, silnie przepalonego naczynia z chropo-

wacym brzuścem i gładzoną szyjką, podkreśloną karbowaną listwą. Na jednym z fragmentów zachowane ucho z pozostałościami karbowanych „wąsów”, osadzone poniżej szyjki. Powierzchnia zewnętrzna naczynia pierwotnie jasnobrązowa, wewnętrzna szara, obecnie obie z ceglastymi przebarwieniami, miejscami spękane (Ryc. 4).

4. 16 fragmentów częściowo wyklejonego silnie przepalonego i zniekształconego naczynia z wydzieloną, gładzoną szyjką i wyrównanym brzuścem. Szyjka podkreślona listwą zdobioną odciskami kolistych dołków. Średn. dna ok. 12 cm, brzuśca ok. 32–35 cm (Ryc. 5).

Wśród zaprezentowanych wyżej okazów ceramiki wyróżnionych zostało 6 kategorii naczyń sklasyfikowanych wg typologii T. Węgrzynowicz (1988, s. 3 nn.):

A₁Ia (całkowicie gładzony garnek z wydzieloną szyjką i brzuścem umieszczonym zapewne poniżej połowy wysokości naczynia) – fragment przepalonego naczynia z podkładki (Ryc. 3f);

A₁Ic (całkowicie gładzony garnek z wydzieloną szyjką i brzuścem umieszczonym powyżej połowy wysokości naczynia) – fragmenty przepalonego naczynia z podkładki (Ryc. 5);

A₁IVc (garnki jajowate bez szyjki, całkowicie chropowate, z brzuścem umieszczonym powyżej połowy wysokości naczynia) – oba klosze nakrywające groby (Ryc. 3a.d);

A₁Vc (garnki z wydzieloną, gładzoną szyjką i baniastym, chropowatym brzuścem o największej wydętości powyżej połowy wysokości naczynia) – obie popielnice z grobów A i B oraz zapewne fragmenty dużego, przepalonego naczynia z podkładki (Ryc. 3c.e, 4);

B₁Ic (gładzona misa z wgłębieniem pod krawędzią) – fragmenty naczynia z podkładki (Ryc. 3g);

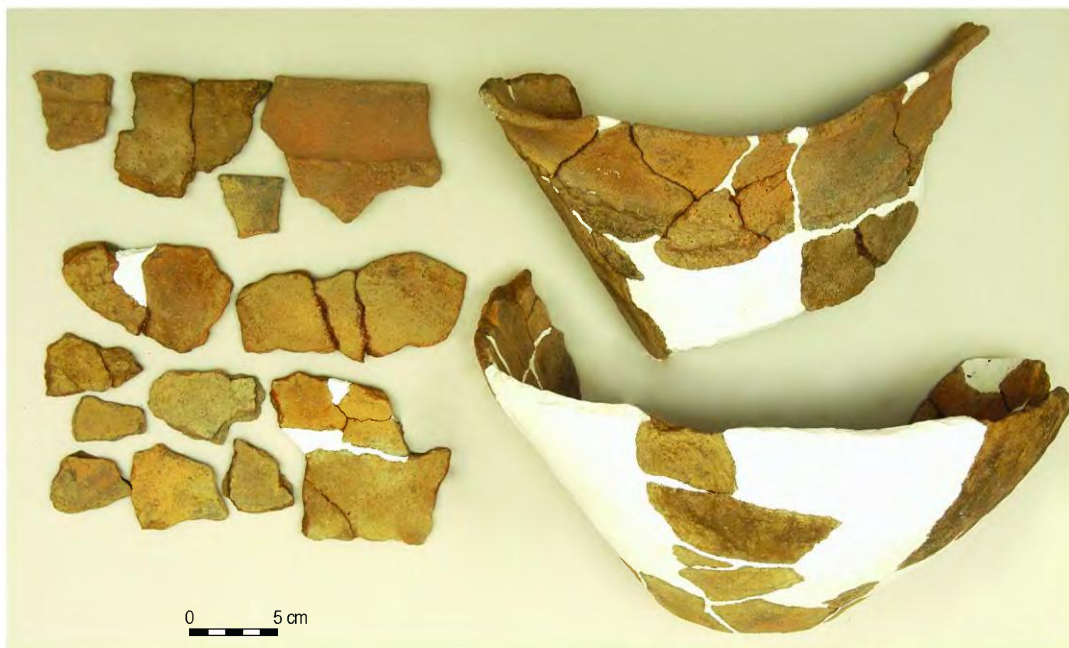
Ryc. 4. Warszawa - Sadyba. Ceramika z podkładki. Fot. A. Ring
Fig 4. Warszawa - Sadyba. Pottery from the 'stand'. Photo A. Ring

B₁IIc (gładzona misa bez szyjki) – pokrywa z popielnicy z grobu A (Ryc. 3b).

Są to formy typowe dla zestawów naczyń kultury grobów kloszowych z Mazowsza (por. T. Węgrzynowicz 1988, s. 8–10, ryc. 5), również technologicznie ceramika z Sadyby zasadniczo nie odbiega od standardów znanych z pobliskich stanowisk. Na wyróżnienie zasługuje może szczególnie staranne przygotowanie mas chropowacących obydwu kloszów i popielnic, zwłaszcza klosza z grobu A – całkowicie obmazanego gliną z obfitą domieszką gruboziarnistego tłucznia.

Zdobienia występujące na omawianych naczyniach należą w większości do asortymentu powszechnie stosowanego w zdobnictwie ceramiki kloszowej. Rzadkim wyjątkiem jest umieszczenie na misie, której fragmenty znaleziono wśród ułamków podkładki (Ryc. 3g), ornamentu (pasma jodełki i grupy krótkich, ukośnych żłobków) spotykanego raczej na profilowanych kubkach lub dzbankach, względnie niewielkich bezuchych naczyniach o wazowatym kształcie. Podobnie zdobione i uformowane (z wgłębieniem pod krawędzią) misy nakrywały gładzone, również ornamentowane popielnice z grobów 21 i 71 na cmentarzysku w Transborze, pow. miński (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, tabl. V:1, XII:6) czy profilowaną popielnicę-dzban z utraconym uchem z grobu 2 w Stodzewie, pow. garwoliński (M. Andrzejowska 2003, ryc. 9f). Nietypowy jest także przypadek karbowania krawędzi misy (grób A).

Znaczny stopień uszkodzenia obu grobów nie pozwala na jednoznaczne ustalenie, zwłaszcza w odniesieniu do grobu B, pełnej listy naczyń stanowiących ich inwentarz. Liczba i rodzaj zachowanych fragmentów ceramicznych wskazują jednak, że poza tworzącym grób klasycznym zestawem zawierającym klosz, popielnicę i misę-pokrywę (wśród pozostałości naczyń z grobu B nie odnaleziono fragmentów misy) pochówków nie wyposażono w żadne dodatkowe naczynia. Pewnym odstępstwem od najczęściej stosowanego zwyczaju umieszczania grobów kloszowych w „czystych” jamach, było posadowienie popielnic i nakrywających je kloszów na „bruczku” złożonym z przepalonych skorup

Ryc. 5. Warszawa - Sadyba. Ceramika z podkładki. Fot. A. Ring
Fig 5. Warszawa - Sadyba. Pottery from the 'stand'. Photo A. Ring

różnych naczyń. Jest to wprawdzie sytuacja rzadka, ale już odnotowywana na różnych cmentarzyskach kloszowych z Mazowsza. W konstrukcjach grobowych uzupełniających podstawowy zestaw naczyniowy częściej używano kamieni, wykorzystywanych zarówno w postaci podkładek pod popielnice lub klosze, jak i do obudowywania grobów, tworzenia bruków nakrywających oraz wieńców otaczających groby np. na cmentarzysku w Transborze (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, s. 281–282) czy w Golach, pow. grodziski (R. Mikłaszewska 1961, s. 254–256). Skorupy naczyń stosowano raczej jako podstawki pod popielnice lub do obkładania popielnic i kloszów. To dodatkowe zabezpieczenie pochówku w przypadku grobów popielnicowych tworzyło niekiedy wręcz namiastkę klosza (np. Glinka, pow. opatowski – J. Lenartowicz 1921, s. 134–140). W charakterze podkładek fragmenty ceramiki wystąpiły m.in. na cmentarzyskach w Sulbinach, pow. garwoliński (T. Węgrzynowicz 1964, s. 147), Warszawie-Henrykowie (B. Zawadzka 1964, s. 277), o „bruczku” ceramicznym można natomiast mówić w odniesieniu np. do podwójnego grobu 20 (kloszowy i popielnicowy obłożony skorupami) z cmentarzyska w Radwankowie-Kosumcach, pow. otwocki (A. J. Tomaszewski 1980, ryc. 20) czy bliskiej analogii do naszego zespołu – podwójnego grobu kloszowego 7 z miejscowości Sianno, pow. sochaczewski (Z. Podkowińska 1924, tabl. III). Ułamki naczyń, na ogół przepalone, znalazły również różnorodne zastosowanie w konstrukcjach kilku grobów kloszowych na cmentarzysku w Dziecińowie, pow. otwocki (stanowisko w opracowaniu, por. M. Andrzejowska 2005, s. 125, 132).

Materiał osteologiczny z Sadyby obejmował trzy zespoły kości, wśród których oznaczono szczątki najprawdopodobniej dwóch osób².

Grób A (popielnica, niezniszczona)

Kości liczne (1337,9 g), pochodzące z wszystkich rejonów anatomicznych szkieletu, dość silnie przepalone, kremowo-beżowe, zachowane w dobrym stanie. Najbardziej diagnostyczne fragmenty szkieletu to: kości płaskie sklepienia czaszki (delikatne, słabo urzeźbione, wszystkie szwy otwarte o wyraźnym ząbkowaniu, potylicy miernie wystająca); górna krawędź lewego oczodołu wraz z wyrostkiem jarzmowym kości czołowej (brzeg ostry, gracylny); 2 części skaliste kości skroniowych (małe, gracylne); 2 wyrostki jarzmowe kości skroniowych (łuk jarzmowy delikatny); 3 fragmenty wyrostka zębodołowego szczęki (zębodoły ostro zakończone, trójkątne); 2 wyrostki kłykciowe żuchwy (*d.* – średn. ok. 16 mm); 3 fragmenty głów kości ramiennych (zwarta istota gąbczasta, w pełni zakończony proces kostnienia); nasada dalsza lewej kości ramiennej (szer. bloczka ok. 24 mm); 2 głowy kości promieniowych (średn. ok. 19 mm); fragment kręgu obrotowego (uszkodzony łuk tylny, ząb o grub. 10 mm) i fragmenty trzonów i łuków kręgow (brak zmian zwyrodnieniowych); 2 panewki stawowe miednicy (średn. ok. 47 mm) i fragment otworu zasłoniętego (trójkątny); fragment lewej kości łonowej (szeroki kąt podłonowy); 2 fragmenty głów kości udowych (średn. > 40 mm); zęby: 2 korzenie pierwszych siekaczy (2×I¹), fragment korony przedtrzonowca oraz 20 korzeni zębów stałych (6×M, 2×P, 12×I, C i P).

Analiza tego materiału pozwala przyjąć, że kości należały do jednej osoby płci żeńskiej, zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat). Wszystkie kości są smukłe i słabo urzeźbione, co sugeruje szczupłą budowę ciała i dość wysoki wzrost pochowanej kobiety, brak

² Odnośnie do podstaw metodycznych analizy zob. Ł. M. Stanaś 2005. Pełen protokół wyników znajduje się w Dziale Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza PMA.

zaś jakichkolwiek patologii (przy dość dobrym stanie zachowania kości) świadczy o jej dobrej kondycji fizycznej. Zachowane kości pozwoliły również oszacować przybliżony wzrost zmarłej³. Uwzględniając stopień kurczenia się kości w procesie kremacji oraz zależność pomiędzy wielkością nasad niektórych kości długich (*femur*, *humerus*, *radius*) a ich długością przyjęto, że przypuszczalna wysokość ciała wahała się pomiędzy 160 a 164 cm, co każe zaliczyć zmarłą do osób stosunkowo wysokich.

Grób B (popielnica, zniszczona)

Kości nieliczne (201,6 g), silnie przepalone, barwy jasnokremowej, o średnim stopniu zachowania. W stosunkowo mało diagnostycznym materiale wyróżniono: kości płaskie sklepienia czaszki (gracylne, słabo urzeźbione; szwy częściowo zobliterowane); wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej (szer. 11,5 mm, dość gracylny z guzkiem brzeżnym); fragmenty kręgów szyjnych i łuk przedni kręgu obrotowego wraz z zębem (delikatny, grub. 9 mm); fragmenty panewki stawu biodrowego (średn. ok. 42 mm); fragment trzonu kości piszczelowej (zaokrąglona krawędź przednia).

Kości należały do jednej osoby w wieku *maturus*, niewątpliwie drobnej budowy i niewysokiego wzrostu; większość fragmentów wskazuje na płeć żeńską. Na kościach szyjnego odcinka kręgosłupa zaobserwowano ślady zmian o charakterze osteofitycznym oraz spłaszczenia trzonów kręgów, co zapewne miało związek z postępującym z wiekiem procesem zwyrodnieniowym, niezbyt korzystnymi warunkami bytowania oraz ciężką pracą fizyczną.

Kości zebrane z otoczenia grobów

Kości bardzo nieliczne (23,3 g), silnie przepalone, kremowe, źle zachowane. Materiał mało diagnostyczny, w tym: część skalista kości skroniowej prawej (duża, dość masywna); fragment trzonu kości piszczelowej (dość ostra krawędź przednia; gruba ściana kanału szpikowego); fragment głowy kości ramiennej (duża średnica, zwarta istota gąbczasta).

Analiza tego materiału pozwala jedynie stwierdzić, że należały do osoby w wieku *adultus*–*maturus*. Niewielka ilość kości, ich barwa, zbliżona kategoria wieku oraz okoliczności znalezienia mogą sugerować przynależność tych szczątków do jednej z osób pochowanych w popielnicy A lub B.

Wśród kości ludzkich zidentyfikowano też jeden fragment trzonu kości piszczelowej młodej sarny⁴. Spalone kości zwierzęce (również zwierząt dzikich) są często rejestrowanym składnikiem ciałopalnych pochówków ludzkich na cmentarzyskach kultury grobów kloszowych. Niekiedy występują jako odrębne pochówki, czasem z domieszką kości ludzkich (T. Węgrzynowicz 1976; 1982, s. 54–75, 220 nn.). Nieznany kontekst umieszczenia szczątków zwierzęcych w omawianych tu grobach nie pozwala na szerszą analizę tego przypadku.

Miejsce odkrycia opisanych wyżej grobów usytuowane jest w pobliżu obecnego skraju tarasu nadzalewowego Wisły, wznoszące się w tym miejscu na wysokości ok. 3 m nad poziomem rozległej pradoliny. Jest to obszar zabudowany, podzielony na niewielkie działki wchodzące w skład osiedli ciągnących się wzdłuż doliny rzeki oraz otaczających pierścieniem teren zacho-

³ Określenia przybliżonego wzrostu dokonano opierając się na schematach przeliczeniowych opracowanych przez antropologów poznańskich (por. J. Strzałko, J. Piótek, A. Malinowski 1972, s. 285; 1974, s. 37).

⁴ Oznaczenia przynależności gatunkowej kości zwierzęcej dokonała mgr M. Karnowska, po konsultacji z prof. A. Lasotą-Moskalewską z Zakładu Archeologii Środowiska Instytutu Archeologii UW.

wanej do dziś fosy dawnego Fortu IX Twierdzy Warszawa, budowanego przez Rosjan w latach 1883–1890 (od 1921 roku Fort im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, zwany również Fortem Czerniaków). W 1913 roku umocnienia i zabudowania fortu wysadzono a w 1935 roku jego teren został przecięty ulicą Powsińską. Stanowisko znajduje się pomiędzy wschodnią częścią fortu a krawędzią tarasu.

Aczkolwiek według zapewnień właścicieli posesji, na której odsłonięto omawiany zespół, ani na powierzchni działki, ani podczas współcześnie prowadzonych prac ziemnych nie natknięto się dotychczas na ślady starożytnych obiektów lub zabytków, znalezisko grobów kloszowych nie jest pierwszym w tej okolicy. W końcu XIX wieku w trakcie budowy fortu IX odkryto *cmentarzysko podkloszowe*. Pozyskane wówczas w bliżej nieokreślonym miejscu duży klosz oraz fragmenty innego, popielnica z kośćmi i dwie misowate pokrywki dostały się do zbiorów D. Ja. Samokwasowa, podówczas profesora prawa w Uniwersytecie Warszawskim (S. Krukowski 1920, s. 89).

W latach 30-tych XX wieku natrafiono na groby kloszowe w rejonie północnego odcinka ulic Okrężnej i Morszyńskiej, umiejscowionego po zachodniej stronie ulicy Powsińskiej. W następstwie podejmowanych wówczas badań interwencyjnych zabytki z kilku zespołów grobowych trafiły do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie⁵.

Informacje o odkrywaniu w trakcie różnego rodzaju prac ziemnych grobów kloszowych usytuowanych prawdopodobnie w obrębie tego samego cmentarzyska, z którego pochodzą znaleziska z lat 30-tych, wpłynęły do funkcjonującego wówczas przy PMA Pogotowia Archeologicznego również w latach 70-tych i 90-tych ubiegłego wieku. Naczynia i fragmenty ceramiki z tych odkryć, przekazane do PMA i częściowo opublikowane (J. Głosik 1973; 1974; 1976, s. 235, ryc. 22; 1983, s. 254), zostały wydobyte z co najmniej siedmiu grobów⁶. Niemożliwa do określenia pozostaje liczba grobów zniszczonych przed powiadomieniem archeologów.

Z pobliza wschodniej części fortu pochodzą natomiast znaleziska datowane na wrzesień 1924 roku. Są to materiały ceramiczne z trzech grobów kloszowych pozyskane przez Romana Jakimowicza, który z ramienia Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych przeprowadził inspekcję w miejscu przypadkowych odkryć, dokonanych w trakcie budowy domów *oficerskiej kooperatywy mieszkaniowej „Sadyba” na zboczach fortu Dąbrowskiego pod Czerniakowem*. Zabytki (z wyjątkiem jednego naczynia, które trafiło do Muzeum Narodowego w Warszawie) znalazły się w zbiorach tworzonego wówczas Państwowego Centralnego Muzeum Archeologicznego – obecnie Państwowego Muzeum Archeologicznego⁷ (R. Jakimowicz 1929,

⁵ Badania J. Marciniaka w 1933 roku (ZOW VIII, 1933, s. 101–102; ZOW IX, 1934, s. 15) i S. Rocla w 1935 i 1936 roku (M. Gądzikiewicz 1954, s. 147). Materiały zainwentaryzowane pod numerem PMA/III/1988, archiwalia w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA, teczka „Warszawa-Czerniaków”.

⁶ Warszawa-Sadyba, PMA/III/5796 i PMA/III/7088.

⁷ Obecnie materiały te zainwentaryzowane są w PMA pod dwoma numerami: III/1989 – zabytki z metryczkami R. Jakimowicza, oraz III/7238 – fragmenty ceramiki opatrzone numerami Muzeum Narodowego w Warszawie, przekazane do PMA w latach 1987 i 1999 w ramach akcji odzyskiwania zbiorów zgromadzonych w Muzeum Narodowym przez Niemców w czasie II wojny światowej. Liczba naczyń jakoby pochodzących z badań na terenie Fortu Dąbrowskiego w 1924 roku i ujętych w spisach Muzeum Narodowego w dwie grupy numerów (MN 46171–46239 i MN 126820–126823) jest wyraźnie większa od liczby naczyń, jaką mogłyby zawierać 3 (wg opisu Jakimowicza „klasyczne”) groby kloszowe i od

s. 276; por. M. Gądzikiewicz 1954, s. 147). Wskazówki lokalizacyjne uzyskane z zachowanej metryczki dołączonej do jednego z naczyń oraz pism przechowywanych w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA (teczka „Warszawa-Czerniaków”: *na Czerniakowie za kościołem, przy budowie domów koło fortu, we wschodniej części fortu, między fosą a ul. Czerniakowską*), sugerują położenie stanowiska na obszarze pomiędzy ulicami Okrężną, Powsińską i Rabczańską, w odległości przynajmniej 300–400 m od znalezisk z 2005 roku. Skupiska grobów odkrywanych w odległości kilkuset metrów od siebie zdają się świadczyć o istnieniu zespołu cmentarzysk ulokowanych na rozległym wyniesieniu, niezbyt silnie aczkolwiek wyraźnie wyeksponowanym ponad poziomem doliny rzeki. Znaleziska te, w połączeniu ze znanymi⁸, jednak tylko w niewielkim stopniu zbadanymi cmentarzyskami kloszowymi z Łazienek Królewskich (M. Gądzikiewicz 1954, s. 146), Wilanowa (A. Niewęglowski 1984), Powsinka czy Służewa tworzą znacznie bogatszy obraz osadnictwa lewobrzeżnej Warszawy we wczesnej epoce żelaza, niż można było do tej pory sądzić na podstawie opracowań i analiz uwzględniających przede wszystkim lepiej zbadane i w pełni opublikowane stanowiska położone na prawym brzegu Wisły (por. A. Niewęglowski 1987, s. 66 nn.). Niestety, ścisła zabudowa obejmująca większość terenów Warszawy położonych na lewym brzegu rzeki ogranicza możliwość prowadzenia szerokopłaszczyznowych badań i pozostawia szansę w zasadzie jedynie na przypadkowe znaleziska i interwencyjną, ratowniczą eksplorację odkrytych obiektów.

Mgr Mirosława Andrzejowska
Dr Łukasz Maurycy Stanaszek
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00-241 Warszawa

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejowska, M.
2003 *Groby kloszowe z cmentarzyska w Stodzewie, gm. Parysów, stan. 3*, WA LVI, 2002–2003, s. 131–143.
2005 *Nekropola w Dziecinowie, pow. otwocki na tle problematyki cmentarzysk pomorsko-kloszowych na Mazowszu*, [w:] *Aktualne problemy kultury pomorskiej* (red. M. Fudziński, H. Paner), Gdańsk, s. 125–143.
- Gądzikiewicz, M.
1954 *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, WA XX/2, s. 134–177.
- Głosik, J.
1973 *Groby kloszowe na Mokotowie w Warszawie*, ZOW XXXIX, s. 138.
1974 *Nowe groby kloszowe na Mokotowie w Warszawie*, ZOW XL, s. 297.
1976 *Katalog Pogotowia Archeologicznego za rok 1972 (III)*, WA XLI/2, s. 225–240.
1983 *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973–1976*, MSiW V, s. 229–263.
- Jakimowicz, R.
1929 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu warszawskiego za lata 1924–1926*, WA X, s. 271–280.
- Kietlińska, A., Mikłaszewska, R.
1963 *Cmentarzysko grobów kloszowych we wsi Transbór, pow. Mińsk Mazowiecki*, MS IX, s. 255–330.

obecnej zawartości magazynów PMA (fragmenty 7 naczyń oznaczonych numerami z pierwszej grupy).

⁸ Zbiory PMA i materiały konserwatorskie WUOZ w Warszawie.

- Krukowski, S.
1920 *Materiały archeologiczne z b. Królestwa Polskiego w Rosji*, WA V, s. 86–91.
- Lenartowicz, J.
1921 *Cmentarzysko grobów kloszowych we wsi Glince w pow. opatowskim*, PArch. I, 1919–1921, s. 134–140.
- Mikłaszewska, R.
1961 *Cmentarzysko halszacko-lateńskie w miejscowości Gole pow. Grodzisk Mazowiecki*, WA XXVII/2, s. 251–260.
- Niewęglowski, A.
1984 *Dwa cmentarzyska z okresu przedrzymskiego w Warszawie-Wilanowie*, „Rocznik Mazowiecki” VIII, s. 171–189.
1987 *Stosunki kulturowo-osadnicze we wczesnym okresie przedrzymskim*, [w:] *Osadnictwo obszaru Warszawy na tle środowiska naturalnego (V w. p.n.e. – XII w. p.n.e.)* (red. J. Pyrgała), Wrocław, s. 45–82.
- Tomaszewski, A. J.
1980 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych na stanowisku „Kosumce” w Radwankowie, woj. siedleckie*, WA XLV/2, s. 179–209.
- Podkowińska, Z.
1925 *Cmentarzysko grobów podkloszowych w Siannie w pow. sochaczewskim*, WA IX, s. 246–261.
- Stanaszek, Ł. M.
2005 *Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29*, WA LVII, 2004–2005, s. 235–239.
- Strzałko, J., Piontek, J., Malinowski, A.
1972 *Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych*, „Przegląd Antropologiczny” XXXVIII/2, s. 277–287.
1974 *Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych*, [w:] *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. Materiały z sesji naukowej w dniu 25 III 1972 roku* (red. H. Giżyńska), Poznań, s. 31–42.
- Węgrzynowicz, T.
1964 *Cmentarzysko w Sulbinach, pow. Garwolin na tle stanowisk kloszowych z południowego Mazowsza*, WA XXX/1–2, s. 138–149.
1976 *Niektóre zagadnienia związane z występowaniem kości zwierzęcych na cmentarzyskach kloszowych*, WA XLI/3, s. 263–280.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
1988 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, WA XLIX/1, 1984/1988, s. 3–16.
- Zawadzka, B.
1964 *Cmentarzysko grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie*, MS X, s. 229–321.

CLOCHE GRAVES FROM SADYBA IN WARSAW

Summary

Construction works carried out in September 2005 in the garden of a private villa in Morszyńska Street (Fig. 1), in Sadyba quarter in Czerniaków (in Warsaw's southern district Mokotów), led to the uncovering of two cloche graves set close together.

Both cloche vessels occurred at the depth of ca 120 cm from the present-day ground level, within clean yellow sand (Fig. 2). Both of them rested on a 'stand', i.e. a layer of several dozen heavily burnt sherds from different vessels (Figs. 3f,g, 4, 5), arranged tightly in a rectangle. The two burials were probably contemporaneous and may be viewed as a single deposit consisting of two graves.

Under the cloches (Fig. 3a,d) were found urns with burnt human bone. The complete urn found in grave 'A' – with a broad body and smoothed neck (Fig. 3a) – was covered by a hemispherical bowl with a polished body (Fig. 3b), set upright over the mouth of the urn. The urn from grave 'B' – with a broad body and roughened surface and smoothed neck (Fig. 3c) – broke during construction and was dumped outside the grave.

The rectangular 'stand' included fragments of a vase-like vessel with a tall neck (Fig. 3f), ornamented bowl with a short neck (Fig. 3g) and two large broad-bodied vessels with well-defined necks emphasised by notched cordons (Figs. 4, 5).

The pottery from Morszyńska St. is typical for Cloche Grave Culture ceramic forms known from the region of Mazowsze (cf. T. Węgrzynowicz 1988, p. 8–10, fig. 5); in ornamentation and technology it is also consistent in general with vessels known from Cloche Grave Culture sites recorded in the area. The only non-typical feature is the ornamentation of sherds from the bowl which were used to make the rectangular 'stand', and the notching of the lip of the bowl from grave 'A'. Also worth noting is careful preparation of the mixture of clay and large amount of crushed rock temper used to roughen (by daubing) the cloches and urns.

The urn from grave 'A' contained the remains of an adult woman, slender and tall (approximately 160–164 cm), in good physical condition. Grave 'B' produced the remains of a mature woman (?). Degenerative changes observed on spinal bones of this individual suggest hard living and heavy labour. Bones collected in the area around the two graves included a fragment of a young roe deer tibia diaphysis.

The site at Morszyńska St. lies on an extensive elevated lower terrace of the Vistula River, between the terrace rim and E area of the moat of Fort Czerniaków – the remains of Fort IX, built in 1883–1890. The first cloche graves in this area of Warsaw, found in the same period, were described prof. D. Ya. Samokvasov, who included the finds into his own collection of antiquities (S. Krukowski 1920, p. 89). The State Archaeological Museum in Warsaw (PMA) holds material from other Cloche Grave Culture sites in the area of Fort Czerniaków originating from random discoveries made starting from the 1920s (R. Jakimowicz 1929, p. 276; cf. M. Gądzikiewicz 1954, p. 147; J. Głosik 1973; 1974; 1976, p. 235, fig. 22; 1983, p. 254; file 'Warszawa-Czerniaków' in PMA archives).

The concentration of cloche graves recorded in Sadyba residential quarter, viewed in combination with other as yet little investigated Cloche Grave Culture cemeteries elsewhere in Warsaw, i.e. in Łazienki Królewskie Park (M. Gądzikiewicz 1954, p. 146), Wilanów (A. Niewęglowski 1984), Powsinek and Służew (PMA collections, records of the Mazowsze Office for the Protection of Monuments in Warsaw), suggest that the left bank area of Warsaw may have been more densely settled during Early Iron Age than previously imagined.

thum. A. Kinecka

Radosław Prochowicz

SZPIŁA HOLSZTYŃSKA ZE STANOWISKA 4 W TOMASZACH, POW. OSTROŁĘCKI

W 1985 roku, w pierwszym z czterech sezonów badawczych na stanowisku w Tomaszach¹, znaleziono unikatową szpiłę wykonaną ze stopu miedzi (Ryc. 1a).

Przedmiot ten został odlany i zachował się niemal w całości – jedyne uszkodzenie to ułamany koniec trzpienia; zachowana długość szpiły wynosi 4,6 cm. Smukła główka ma kształt zbliżony do dwustożkowatego – niższy stożek znajduje się na odwróconym szerszą podstawą do góry większym, ściętym stożku,

¹ Tomasz, gm. Czerwin, pow. ostrołęcki, woj. mazowieckie. Odnośnie do dokładnej lokalizacji stanowiska i historii badań patrz R. J. Prochowicz 1998; 2001, s. 175.

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2006. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa